

ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ КАЗКОТЕРАПІЇ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

Ольга Федій,

доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри початкової освіти, природничих і математичних дисциплін та методик їх викладання Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка

У статті представлені теоретико-практичні контенти педагогічної казкотерапії у роботі з учнями початкової школи. Розглянута філософсько-педагогічна сутність феномену казки у зв'язку з її освітньою та терапевтичною дією на особистість кожної дитини в початковій школі. Доводиться доцільність та ефективність побудови інтерактивного естетизованого педагогічного процесу з використанням казкотерапевтичних технологій (арт-терапія, тілесно-орієнтовані практики). Підкреслюється виключна роль педагогічного потенціалу казкотерапії у сучасних умовах деструктивного інформаційного середовища.

Ключові слова: казкотерапія, технології казкотерапії в освітньому середовищі, творчий потенціал особистості, психологічно комфортне освітнє середовище НУШ.

In the scope of the article, the contents of professional training of primary and preschool education teachers for the use of modern aesthetotherapeutic technologies for the organization of subject-subject relations in the dyad “teacher-child” is represented. The appropriateness of using innovative methods and approaches toward aesthetotherapeutic education along the traditional forms and methods of organizing educational space (such as lectures, practical, independent work, counseling, work with textbooks, scientific literature, Internet resources, etc.) is demonstrated. The innovational methods are the following: didactic aesthetic therapy training, interactive methods, vitagenic technologies, pedagogical narrative, pedagogical supervision, etc.

The integrative use of traditional and modern forms and methods in aesthetotherapeutic education in the process of preparing teachers for the use of the means of aesthetotherapy in their professional activity corresponds the main idea and the core postulate of the aesthetotherapy –

creating a psychologically-comfortable educational environment, in which all participants in the pedagogical process are provided with the possibility for self-development, self-actualization, and self-representation.

Keywords: interactive pedagogical technologies, aesthetotherapy, professional training of primary and preschool education specialists, the creative potential of personality, psychologically comfortable educational environment.

INTERACTIVE TECHNOLOGIES OF AESTHETOTHERAPY IN THE TRAINING CONTENTS FOR PRESCHOOL AND PRIMARY EDUCATION TEACHERS

Olga Fediy

Сучасна педагогічна наука та практика перебувають у стані глобальних змін та переосмислень своєї ролі, функцій та завдань пов'язаних з майбутнім Всесвіту, з вихованням й освітою дітей та молоді, з вивченням філософсько-педагогічних засад людського існування: мети, сенсу, добродійності, успішності, життєтворчості, естетики пізнання людиною світу тощо. У світлі реформи Нової Української Школи, метою повної загальної середньої шкільної освіти є різнобічний розвиток, виховання і соціалізація особистості, яка усвідомлює себе громадянином України, здатна до життя в суспільстві та цивілізованій взаємодії з природою, має прагнення до самовдосконалення і навчання впродовж життя, готова до свідомого життєвого вибору та самореалізації, трудової діяльності та громадянської активності. Йдеться про створення школи, де діти будуть навчатися через діяльність, у якій буде приємно навчатись і яка даватиме учням не тільки знання, а й вміння застосовувати їх у житті.

Одним із ефективних шляхів створення необхідних умов для всебічного гармонійного розвитку молодшого школяра може бути запровадження вчителем методів та прийомів комплексної казкотерапії.

Казкотерапія це своєрідний спосіб передачі знань про духовний шлях душі та соціальну реалізацію людини, це виховна система, що відповідає духовній природі людини (Т. Зинкевич-Євстигнеєва) [8]. Сучасними вченими-психологами казкотерапія

визнається одним із найуспішніших видів психотерапії в роботі з дітьми різних вікових та соціальних категорій (О. Бреусенко-Кузнецов, І. Вачков, А. Гнєзділов, Т. Грабенко, О. Защирінська, Т. Зінкевич-Євстигнеєва, С. Ройз, Д. Соколов та ін.) [1; 2; 3; 5; 6; 7; 8; 9; 10]. Її ефективність підтверджується такими положеннями:

Казка – один з не багатьох на сьогодні засобів, який дозволяє об'єднати дорослого та дитину, дає можливість зрозуміти один одного.

Казка дає дитині необхідну гаму переживань, які викликають добрі, серйозні почуття. В.О.Сухомлинський так визначав цю властивість казкового твору: «Казка розвиває внутрішні сили дитини, завдяки яким людина не може не робити добро».

Казка - це засіб соціалізації дитини. Вона допомагає увійти у суспільне життя, адаптуватися в ньому та самовиразитися у соціумі.

Казка - це вид мистецтва, що має своєрідну терапевтичну, мистецьку функцію, яку Аристотель означив терміном «катарсис» - очищення душі, зняття стресу, заспокоєння.

Казка має профілактичну функцію (виховання здорового способу життя).

Слід зазначити, що казка є традиційним для педагогічної дії засобом впливу на особистість, що розвивається. Впродовж усього періоду свого існування педагогіка завжди тримала у полі зору цій феноменальний для виховного процесу засіб, який можна зустріти практично в усіх світових педагогічних системах. Особливого значення він набуває у період формування особистості у дошкільному та молодшому шкільному віці. Поєднання величезного виховного й розвивального потенціалу казки з її терапевтичною дією на людину нині дозволяє досягти кращих освітніх результатів з огляду на постійне стресове перебування дитини в умовах неконтрольованої дії інформаційного середовища. Сучасні технології казкотерапії здатні максимально оптимізувати внутрішні гармонізуючі сили дитини у її пізнавальній активності [12].

Метою статті є теоретико-методологічне обґрунтування феномену педагогічної казкотерапії та вивчення й розробка методичного супроводу казкотерапевтичних технологій в освітньому просторі школи першого ступеня.

Поняття «казкотерапія», «терапевтична казка» з'являються в науковому обігу лише в другій половині ХХ ст. Існують різні

підходи щодо визначення поняття «казкотерапія». Наведемо найуживаніші визначення даного терміну:

- казкотерапія – метод, що використовує казкову форму для інтеграції особистості, розвитку творчих здібностей, розширення свідомості, вдосконалення взаємодії з навколишнім світом (М Кисельова);
- казкотерапія – це напрям практичної психології, який, використовуючи метафоричні ресурси казки, дозволяє людям розвинути самосвідомість і побудувати особливі рівні взаємодії один з одним, що «створює умови для становлення їх суб'єктності» (І. Вачков);
- казкотерапія – це процес об'єктивізації проблемних ситуацій, активізації ресурсів, потенціалу особистості (І. Євтушенко);
- казкотерапія – це процес «пригадування» та повернення підлітку та дорослому гармонійного світовідчуття (А. Гнезділов).

Т. Зінкевич-Євстигнеєва у своїх працях звертає увагу на естетотерапевтичну функцію казки – формування «морального імунітету» особистості, розуміючи під цим «здатність людини протистояти негативним впливам духовного, ментального та емоційного характеру, що походять із соціуму». «Моральний імунітет є тим природним механізмом, який формується психікою заради захисту «людського духу» та забезпечення внутрішніх умов щодо конструктивної самореалізації» [8].

І. Вачков окреслює такі особливості казкотерапії: казка завжди слугувала засобом зустрічі її слухачів із самим собою, вона виступає «чарівним дзеркалом» реального світу й власного неусвідомленого внутрішнього!»; усі окремі функції казкотерапії в кінцевому підсумку спрямовані на одну мету – допомогти людині розвиватися найбільш оптимальним та природним для неї шляхом, реалізуючи власні можливості, через підвищення рівня самосвідомості. Дослідник вважає, що казкова метафора є способом побудови взаємопорозуміння між людьми, відтак, казкотерапія здатна виконувати найважливіше завдання педагогіки щодо створення оптимальних умов для природного психічного розвитку дітей [2].

Важливим естетотерапевтичним аспектом казки є ефект трансформації. «Дехто малий та слабкий на початку у кінці перетворюється в сильного, значущого та багато в чому

самодостатнього» (Д. Соколов) [10]. Цей шлях зростання у казці К. Юнг окреслював як процес індивідуалізації.

Казкотерапія звернена до чистого дитячого початку у кожній людині. Як приклад цієї філософської думки можна використати давню історію-притчу про три стадії розвитку людини: Верблюд, Лев і Дитина. Перебуваючи на стадії Верблюда, вона підпорядковується правилам, везе на собі вантаж повсякденних турбот, не чинить опір обставинам. Як і верблюд, що перетинає пустелю, людина на цій стадії оволодіває великим запасом життєвої міцності. Коли ресурс терпіння і сил Верблюда вичерпується, людина переходить на стадію Лева. Тепер він активно чинить опір обставинам, викриває кривдників, бореться за справедливість, досягає певних вершин соціального стану. Але приходить момент, коли Лев розуміє, що все, чому він присвячує життя, віддаляє його від істини. Занурює в круговорот суєти і пучину нерозв'язаних проблем. Лев усвідомлює, що життя його, незважаючи на блиск досягнень і видимий сенс, позбавляє себе чогось простого і гармонійного. І ось тоді відбувається перехід на наступну стадію розвитку – стадію Дитину. Тепер людина дивиться на світ відкритим щасливим поглядом, вона бачить прекрасне у дрібницях, їй хочеться дізнаватися те, що раніше здавалося очевидним. У людини за спиною великий життєвий шлях, але в її душі немає від нього втоми і песимізму. Є бажання відкрити світ заново, осягаючи Істину.

Якщо брати до уваги цю притчу, як мета-ідею усього педагогічного процесу, що опікується зростанням людської особистості як такої, то можна сміливо називати казкотерапію «дитячим методом» Тим більше що гуманістична педагогіка вважає дитину - найголовнішою істотою на Землі. Відомий американський психотерапевт Дж. Гордон, автор методу «психотерапевтичної метафори», у цьому зв'язку запроваджує термін «Внутрішня Дитина» [4]. Тому предмет педагогічної казкотерапії цілком доречно визначити як процес виховання в учня Внутрішньої Дитини за принципом перемоги Творця над Руйнівником.

Основні завдання педагогічної казкотерапії, що застосовується у педагогічному середовищі початкової школи можна визначити наступним переліком: розвиток душевних та моральних якостей учнів; підвищення рівня усвідомленості подій у пізнавальному процесі з використанням казки - цікавий сюжет

казки може викликати серйозні роздуми дитини про життя; отримання учнями знань про закони життя та варіанти соціального прояву творчої сили людини; використання «Ресурсу недоліків»: бачення зворотного боку проблеми (наприклад: жадоба – щедрість, боягузливість – хоробрість, лінощі – турботливе ставлення до результатів своєї та чужої праці тощо); створення та отримання учнями естетичної насолоди від навчання в школі, підтримка мотивації до пізнання Всесвіту та подолання всіляких форм прояву шкільних фобій. Особливе значення набуває пробудження в учнів Віри (а не надії) у свій успіх у цьому житті, у перемогу добра над злом, тому що щира віра в успіх призводить до результату, тоді як надія спонукає лише до пасивного очікування на цей результат.

Доречним є визначення основного дидактичного принципу роботи педагога в казкотерапії, що об'єднує два протилежні завдання й у цілому гармонізують психологічний стан учнів під час освітньої діяльності – виростити Внутрішнього Творця (як актуалізація позитивного, духовного начала в особистості учня), та взяти під контроль Руйнівника (як гасіння небажаних негативних потенціалів які є в кожній особистості).

Основна наскрізна методика роботи у педагогічній казкотерапії визначатиметься трьома алгоритмічними складниками: педагогічне спостереження, створення виховних ситуацій та відповідь казкою. У роботі із конкретними освітніми та особистісними проблемами учнів та інших учасників освітнього простору (страхи, агресивність, невпевненість, гіперактивність, апатія тощо) основний закон за яким має діяти вчитель, можна сформулювати так: «Не реагувати на симптом, працювати з причиною, рости особистість через передачу знань про життя людини як Творця самого себе!». Адже в казках відображено практично всі соціальні проблеми, що їх зазнало людство упродовж усього періоду свого існування, а також шляхи їх подолання. Ще з дитячих років людина нагромаджує в несвідомому певний символічний «банк життєвих ситуацій», з якого можна «черпати різноманітні ситуації» і знаходити правильне їх рішення. У казці в символічній формі міститься інформація про те: як влаштований цей світ, хто його створив; що відбувається з людиною в різні періоди її життя; які етапи в процесі самореалізації проходять чоловіки і жінки; які спокуси, труднощі, перешкоди можна зустріти в житті і як з ними боротися;

як цінувати дружбу і любов; якими цінностями керуватися в житті; як будувати відносини з батьками та дітьми; як боротися і прощати тощо.

Одним із перших в українській педагогічній науці застосував казкові сюжети та образи В. Сухомлинський, який використовував можливості казки як професійний педагог. Відомою є його "Школа радості", в якій успішно функціонувала Кімната казки. Педагогом використовувалися різноманітні прийоми роботи з казковими образами, зокрема такі, як читання казок педагогом та дітьми у ролях. Таке читання дозволяє дитині глибше проникнути у зміст казки, емоційно сприйняти її, відчувати та зрозуміти героїв казки тощо. Те, що діти брали участь у виготовленні ляльок, за твердженням педагога, позитивно впливало на їх розвиток. Така спільна праця дозволяє розвивати в дітей комунікативні вміння, створювати атмосферу доброзичливості й спонукання до творчості; створення дітьми власних казок. Цей прийом, за словами В. Сухомлинського, "є одним з найцікавіших для дітей видів поетичної творчості. Разом із цим, це важливий засіб розумового розвитку"; інсценування дітьми відомих і вигаданих казок з використанням власноруч виготовлених ляльок є фактично логічним продовженням використання згаданих вище прийомів роботи з казкою. Він стимулює творчість дитини, підвищує її самооцінку, дозволяє розвивати емпатію та комунікативні навички [11].

Основними прийомами роботи з казкою у навчально-виховному процесі початкової школи можуть бути такі: аналіз, читання, створення казок, прочитування казок в особах, інсценізації та драматизації казок, пантоміма, психогімнастика, створення ілюстрацій до казок тощо.

До арт-терапевтичних методик (розроблених авторами Санкт-Петербурзького інституту казкотерапії), які варто використовувати у роботі з молодшими школярами можна віднести ще й тілесно-орієнтовані техніки: психодинамічні медитації (перевтілення у казковий ліс, у камінь, у будинок тощо); занурення у стихії (земля, вода, повітря, вогонь); зображення рослин (чарівна квітка, яка може дарувати людям радість та добро); вправи з тканиною (чарівний килим, гра-брикання тощо); вправи з дзеркалом (дослідження можливостей власного тіла, можливість подивитися на себе «зі сторони»); танці – тілесний вираз емоційного стану, через різні образи діти вчаться володіти власним тілом, відчувати

його кінестетику. Наприклад: «танцюємо тому, що нам весело», «танцюємо, ніби нам дуже сумно», «танцюємо так, ніби ми дуже злі», «танцюємо як роботи», «танцюємо як метелики» [8].

Подорожування казковою країною – це реальність для учнів початкової школи. Вони здатні реально переживати перевтілення, брати участь у пригодах, при цьому дуже легко сприймають «казкові закони», норми та правила поведінки, які їм часто буває важко прищепити у реальному житті. Учні, при такому перевтіленні, легко та безапеляційно розуміють що: треба прислуховуватися до друзів, жити слід дружно, не можна руйнувати все навколо (бо казка щезне!), потрібно нести відповідальність за власні вчинки тощо).

Особливого значення у цьому контексті набуває методика створення казкового середовища, яке має стати особливим середовищем захищеності та таємничості. За таких умов, освітнє середовище початкової школи здатне перевтілитись у досить зручну та комфортну для набуття учнями необхідних компетенцій освітню локацію. Для полегшення процесу «перенесення дитини у казкову країну» автор методики Т.Зинкевич-Євстигнеєва пропонує дотримуватися таких правил:

зала, де проводиться заняття, повинна бути не менш ніж 20кв.м.; освітлення – не яскраве (краще використовувати темні штори), у кутку – невелика лампа, яка може слугувати символом перевтілення в героїв казки; залу треба звільнити від зайвих меблів (винести, закрити, задрапірувати); при оформленні зали використовувати блискучі матеріали, малюнки, декорації, як стимулятори дитячої фантазії та уяви; декорації повинні з'являтися перед учнями не всі відразу, а згідно сюжету, це зберігає стан таємничості, заінтригованості; обов'язковим є використання музики під час створення казкового середовища; вчителю обов'язково мати костюм ведучого як атрибут казки; підготовка дітей до входження у казку повинна відбуватися перед дверима у залу. Основне завдання для дітей: слухати, обережно й легко ходити та активно сприймати казку. У залі має бути місце для перевтілення («Чарівна лампа» або «Чарівний тунель») біля яких діти за власним бажанням перевтілюються у героїв казок [8].

Для вихователя-терапевта особливо важливим є фіксування персонажів, в яких перевтілюються діти з психодіагностичною та педагогічно-діагностичною метою. Можна вести таблицю аналізу у якій фіксувати дату проведення заходу, персонажі у які

перевтілюються учні, характеристику та реакції на події. У процесі «казкового проживання» своїх улюблених героїв учні виконують різноманітні завдання Ведучого Принципово важливим методично-організаційним моментом є те, що казкотерапевтична вистава відбувається без тривалих репетицій та заучування ролей, а сама драматизація у казкотерапії базується на експромті.

Переживання дитиною багатьох ролей збагачує її емоційно та інтелектуально, тому драматизація казки (а не звичайне прослуховування її) є ефективним психотерапевтичним засобом із певними особливостями: виходячи з того, що не кожен учень володіє акторським талантом доцільним є використання такими дітьми ляльок, або атрибутивних костюмів для програвання певних казкових сюжетів.

Висновок. Педагогічна казкотерапія ґрунтується на використанні казкової форми для інтеграції особистості, розвитку її творчих здібностей, розширення свідомості, вдосконалення стосунків із оточуючими людьми і світом, адекватного та ефективного занурення учнів в освітнє шкільне середовище. Переваги такої педагогічної технології багатовекторні та значущі для організації сучасного освітнього простору. Зокрема:

- наповнення духовно-естетичним змістом особистісного зростання учнів в освітньому просторі школи, проголошення та акцентуація життєстверджуючого сенсу існування людини в цьому світі;
- можливість реалізації технології як в цілому, так і окремими елементами чи блоками, в залежності від мети педагогічної роботи з урахуванням структурної гнучкості цієї технології;
- широкий спектр рішення різноманітних психолого-педагогічних та освітньо-організаційних проблем;
- синтез різноманітних новітніх психолого-педагогічних технологій та арт-методик, що надаватиме ефективну педагогічну допомогу та творчо організовувати освітню діяльність усіх суб'єктів.

Відтак потребує подальшого дослідження та втілення в практику педагогічний феномен казкотерапії, зокрема імплементація у початкову освіту естетотерапевтичних технологій створення безпечних і нешкідливих умов навчання на засадах дитиноцентризму з урахуванням духовно-морального контенту освіти, що має відбуватися суголосно меті й завданням шкільної освіти епохи інформаційного суспільства.

Література:

1. Бреусенко-Кузнецов О. Виховний вплив чарівної казки / О. Бреусенко-Кузнецов // Психолог. – 2006. – № 4. – С. 14 – 18.
2. Вачков И. В. Сказкотерапия: Развитие самосознания через психологическую сказку / И. В. Вачков. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Ось-89, 2003. – 144 с.
3. Гнездилов А. В. Авторская сказкотерапия. Дым старинного камина (сказки доктора Балуба) / А. В. Гнездилов. – СПб. : Речь, 2002. – 292 с.
4. Гордон Д. Терапевтические метафоры. Оказание помощи другим посредством зеркала / Д. Гордон. – СПб. : Белый кролик, 1995. – 196 с.
5. Грабенко Т. М. Зачем читать детям сказки. О курочке Рябе и Рождестве Зверей / Т. М. Грабенко. – СПб. : Речь, 2006. – 64 с.
6. Заширинская О.В. Сказка в гостях у психологии. Психологические техники: сказкотерапия / О.В.Заширинская. – СПб.: Издательство ДНК, 2001. – 152 с.
7. Зинкевич-Евстигнеева Т.Д. Практикум по креативной терапии / Т.Д. Зинкевич-Евстигнеева, Т.М. Грабенко. – СПб.: «Речь», «ТЦ Сфера», 2001. – 400с.: С. 190–243.
8. Развивающая сказкотерапия / [под ред. Т. Д. Зинкевич-Евстигнеевой]. – СПб. : Речь, 2006. – 168 с.
9. Ройз С. Чарівна паличка для батьків : дитинознавство (теорія розвитку та виховання) ; Як із буки зробити посміхайку (практикум для батьків) ; Секрети дорослого життя (практикум для дітей) / С. Ройз. – К. : Ніка-центр, 2005. – 184 с.
10. Соколов Д.Ю. Сказки и сказкотерапия, а еще Лунные дорожки, или приключения принца Эно / Д. Ю. Соколов. – [4-е изд., испр. и доп.]. – М. : Изд-во Ин-та психотерапии, 2005. – 224 с.
11. Сухомлинський В.А. Переиздание /сост. Г.Д.Глейзер. – М. Издат.дом Ш. Амонашвили, 2002. - 224 с.:
12. Федій О. А. Казкотерапія в професійній діяльності педагога : теорія і практика / О. А. Федій // Наук. часопис Нац. пед. ун-ту імені М.П. Драгоманова. – Серія 16. Творча особистість учителя : проблеми теорії і практики : зб. наук. пр. / ред. кол. Н. В. Гузій (відп. ред.) [та ін.] – [вип. 9 (19)]. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – С. 27 – 31.